Алесь Лозка

ТЭОРЫЯ АДЛЮСТРАВАННЯ КАЛЯНДАРНЫХ СТЫЛЯЎ У БЕЛАРУСКІМ ФАЛЬКЛОРЫ

У фалькларыстыцы пануе агульнае разуменне паходжання каляндарна-народных свят, якое зводзіцца да высновы, што яны маюць язычніцкія карані. Тэорыя адлюстравання каляндарных стыляў у беларускім фальклоры, якая прапанавана намі ў першыя гады XXI стагоддзя [1; 2], значна дапаўняе і тлумачыць актуальную тэму. Сутнасць яе ў наступным. Найбольш значныя святкаванні, якія асабліва ўтвараюць абрадава-паэтычныя комплексы, менавіта звязаны з адзначэннем нашымі продкамі асноўных дзён, ад якіх пачынаўся адлік у годзе. Такіх дзён у гісторыі народаў было некалькі і гэта тлумачыцца адшуканнем імі аптымальных сродкаў летазлічэння.

У храналогіі існуе паняцце каляндарнага стылю, пад якім разумеецца вызначэнне пачатку года. А **каляндарна-фальклорны стыль** – гэта вызначэнне асноўноўнага свята года ў пэўным рэгіёне і гістарычным перыядзе, якое сфарміравала адпаведны паэтычна-абрадавы і магічна-міфалагічны комплексы, што захаваліся ў памяці народа ці пісьмова зафіксаваны; гэта спосаб летазлічэння, які звязаны з асноўнай храналагічнай кропкай, ад якой пачыналі мясцовае лічэнне дзён і “летаў”, што інтэрпрэтавалася як Наваголдзе/Навалецце.

Парадаксальна, але ўпершыню нашы далёкія продкі адзначалі Новы год не зімой, а летам. Гэтая пара называлася Навалеццем і разумеецца цяпер як Купалле, якое прадстаўляе сонечны каляндар. Дарэчы, старажытныя рукапісныя кнігі падзей называюцца летапісамі, а не годапісамі, дзе ўсё пачынаецца словамі: «У лета…».

Першы сонечны каляндар з’явіўся ў Старажытным Егіпце (4 тыс. да н. э.). У ім Навалецце звязвалася з летнім сонцастаяннем і разлівам Ніла. Новы год летам (16 ліпеня) таксама адзначаўся ў племені мая, старажытных армян і інш. У мусульманскім календары лік гадам вядзецца ад “хіджры” (16 чэрвеня 622 г. па юліянскім стылі). Новы год у маі-чэрвені адзначаюць нганасанне, эвенкі Верхняга Прыамур’я – з кукавання зязюлі, з сярэдзіны лета – некаторыя іншыя народы Сібіры [3 - 5][1].

У еўрапейскай літаратуры звычайна згадваецца шэсць асноўных каляндарных стыляў, якімі карысталіся ў розны гістарычны час народы Еўропы, пачынаючы новы год з 25 снежня, 1 студзеня, 1 сакавіка, 25 сакавіка, Пасхі і 1 верасня [3, с. 395]. Іх адпаведна называюць – раждзественскі, студзеньскі, сакавіцкі, благавешчанскі, пасхальны і вераснёўскі. Упарадкоўваючы і сістэматызуючы старадаўнія акты віленскіх архіваў, выдатны архівіст і крыніцазнаўца, загадчык Цэнтральнага архіва старажытных актавых кніг, член Віленскай археаграфічнай камісіі М. Гарбачэўскі робіць важныя высновы: «Амаль трэцяя частка актавых кніг Цэнтральнага архіва Вільні пісаны на лацінскай мове. У іх … лічэнне вядзецца адразу ад Богаз’яўлення, затым ад першага тыдня Вялікага посту і ад Пасхі, нарэшце, ад Пяцідзесятніцы» [6, с. 8].

Мы маем фенаменальную магчымасць, якую не маюць іншыя народы, праверыць на сваім фальклорна-этнаграфічным матэрыяле як адлюстравалася гісторыя календара ў першыя стагоддзі прыняцця хрысціянства і адказаць на пытанне, калі ж на самай справе беларусы адзначалі Новы год. Такую ўнікальную магчымасць нам даюць велікодныя (валачобныя) песні, у якіх падаецца земляробчы каляндар селяніна і прама гаворыцца, «катораму святцу ўперад стаці».

Таксама ў розных варыянтах валачобных песень, якія прысвечаны гаспадару-земляробу, падаюцца звесткі, што Новы год не толькі пачынаўся на Раство і Вялікдзень, але і на Збор (нядзеля першага тыдня пасля Масленіцы), Аўдакею (1 сак.), Благавешчанне (25 сак.), Юр’е (23 крас.) і інш. Глядзіце далей табліцу «Частотнасць хранонімаў валачобна-паэтычнага календара» (дадаецца).

У беларускай вусна-паэтычнай творчасці фенаменальна знайшлі адлюстраванне наступныя каляндарна-фальклорныя стылі.

Купальскі. Летняе сонцастаянне. Багата прадстаўлены купальска-пятроўскім комплексам. У валачобных песнях, што мелі хрысціянскі ўплыў, не згадваецца язычніцкае Купалле, а фалькларызаваныя прысвяткі: Іван, Ян (24.06/7.07), Пятро, Пятрок (29.06/12.07); «Святы Іван ды памагаець…».

Велікодны, саракоўны. Магчыма, вясновае раўнадзенства. Адлюстраваны ў велікоднай паэзіі і абраднасці, святкаванні Саракі (9/22 сакавіка). Царкоўнае святкаванне 40 пакутнікаў адзначае падзею, якая адбылася каля 320 г.

З вясенняга раўнадзенства адзначаюць Новы год хакасцы ў Сібіры. У Буджаху (Паўднёвая Сербія) – Навалецце. Старажытныя іранцы адзначалі Новы год 21 ці 22 сакавіка.

Пасхальны. Пасха – першая нядзеля пасля вясенняга раўнадзенства і Поўні, якая не супадае з іудзейскай, згодна “рухомага” царкоўнага календара. Пасхальны стыль шырока выкарыстоўваўся ў XIV ст. у гарадах Германіі і, наогул, у многіх краінах Еўропы да 1567 г. Афіцыйнае адзначэнне царкоўнага святкавання пачалося з 525 г. (Нікейскі сабор).

Зборны. Збор, Ізбор (Зборніца) – 1-ая нядзеля Вялікага посту. У валачобных песнях часта згадваецца як першае свята года. «Святы Ізбор // Упярод ступіць…». Вядома, што ў сербаў-гранічар у Масленічнае загавенне існуе рытуал, які традыцыйна звязваецца з Навалеццем.

---

[1] Гістарычныя звесткі пра каляндарныя стылі тут і далей узяты з пазначаных крыніц.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Сакавіцкі. 1/14 сакавіка. Аўдоцця Вясноўка (Яўдоха, Аўдоння, Аўдакей). Свята аздаблялі традыцыі Гукання вясны. У валачобках: «Аўдакея, перва святца, - // Вясна ўсходзе…». Як стыль выкарыстоўваўся ўжо ў III ст. н. э., з VI ст. – у Францыі, у рымлян – да 153 г., ва ўсходніх славян – да 1348 г. У сакавіку адзначаюць Новы год вахоўскія ханты, кеты і іншыя народы Сібіры.

Благавешчанскі. Благавешчанне (Дабравешчанне, Звеставанне) – 25 сакавіка / 7 красавіка. Гукалі вясну. «Благавешчанька, // Перша святка, // Жытцо рушыць…» - значыцца ў асобных велікодных тэкстах. Свята адзначалася як Пасха, якая затым была прымеркавана да 1-й вясенняй нядзелі па месяцавым календары. Благавешчанскі стыль ужываўся ў Рыме (XII і пачатку XIII ст.), у Англіі – да 1753 г., у Францыі – у IX—X стст., у Лівоніі – у XIII ст., а з XIV замяняецца раждзественскім стылем.

Юраўскі. Юрый (Ягорый, Юр'я-Ягор'е, Яня) – 23 красавіка / 6 мая. Стылю адпавядалі багатыя юраўскія традыцыі. «Перша святца – новае летца. // Святы Яня, боскі зданя, // Узяў ключы залатыя…» (з валачобнвй песні). У албанскіх мусульман, харватаў Сіньскай Краіны – Навалецце. Новае лета ў сярэдзіне красавіка – у будыстаў Лаоса, Кампучыі, Таіланда. Навалецце ў жывёлаводаў і качэўнікаў народаў Азіі выяўляе многія рысы з Юр'ем. Па календары Сака (паўднёвая Індыя) год пачынаецца прыблізна 12 красавіка. Магчыма, пачатак года па беларускаму задыяку.

Зялёнасвяцкі. Пяцідзесятніца, Троіца – 50-ты дзень па Пасцы. Аснова стылю – Сёмуха, Зялёныя сяткі, Русалле, абрады "Ваджэнння куста". У валачобных песнях яны не прадстаўлены як каляндарны стыль.

Вераснёўскі (візантыйскі). Стыль інтэрпрэтуецца старадаўнім святам – днём Сымона (1/14 верасня) і абрадам "Жаніцьба пасьвета" (коміна). У праваслаўным царкоўным календары яму адпавядае дзень памяці прападобнага Сімяона Столпніка (459 г.), які абазначае пачатак індыкта – царкоўнае Навалецце. У валачобных тэкстах – рэдкі прысвятак («А святы Сямён – а сявец дамоў…»). Стыль вядомы ў Італіі з візантыйскага часу. З 312 г. у Рымскай імперыі лік пачыналі з 23 верасня, а з 462 г. – з 1 верасня. Выкарыстоўваўся ў Расіі з 1493 г. (па іншых звестках яшчэ раней) да 1700 г. Каляндар Французскай рэвалюцыі пачынаўся з 22 верасня 1792 г. У ВКЛ часткова ўведзены з XII ст., а з канца XV канчаткова і ўжываўся да 1550 г. Яўрэі адзначаюць Новы год у маладзік перад восеньскім раўнадзенствам. Протаіндыйскі каляндар (III тыс. да н.э.) пачынаўся з асенняга раўнадзенства. У календарах большасці мангольскіх плямён Новы год прывязаны да раўнадзенства, да восені – у розных народаў Сібіры.

Раждзественскі. Раство Пана Бога і Спаса нашага Ісуса Хрыста (25.12 /7.01). «Святое Ражство // Упярод пашло, // Новы гадок // Павёў радок…» (з валачобнай песні. Стыль уведзены ў Рыме з IV ст. н. э., у Францыі з VIII і да канца X ст. Панаваў у краінах Еўропы з XIII ст. (у Германіі з 1364 г. да паловы XVI ст.). У XV ст. у Лівоніі выкарыстоўваўся разам з благавешчанскім стылем. Пасхалія (1523-1543) Ф. Скарыны пачынаецца з Раства.

Студзеньскі. 1/14 студзеня. Раждзественскі і студзеньскі стылі прымеркаваны да Каляд. Студзеньскі стыль згадваецца ў валачобных песнях: «Святое Васілле на Новы рок…». Увядзенне юліянскага календара ў 46 г. да н. э. звязана з пачаткам Новага года 1 студзеня. У Рымскай імперыі з XIII – XIV ст., у Іспаніі – з 1556 г., у Даніі і Швецыі – з 1559 г., у Францыі – з 1563 г., у Нідэрландах – з 1575 г., у Шатландыі – з 1600 г., у папскай канцылярыі і Германіі – з 1691 г., у Расіі – з 1700 г., у Венецыі – з 1797 г. Польшча і некаторыя рэгіёны ВКЛ адзначаюць Новы год 1 студзеня з 1364 г. (эра ад Нараджэння Хрыста) і з XVI ст. – праваслаўныя ВКЛ, а з 1550 г. канцылярыя княства пераходзіць ад вераснёўскага на студзеньскі стыль.

Табліца 1

Частотнасць хранонімаў валачобна-паэтычнага календара

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Храналогія (вобразы і святы)	Дата ці пара (у праваслаўных і каталікоў)	Упамінанні ў томе "Валачобныя песні" ад №№ 68 па 97																														–	%
		68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
1.Ясень Красен	"																☼															1	3.3
2.Ягор, Ізбор	"	☼	☼			☼	☼		☼	☼			☼		☼	☼					☼			☼		☼						12	40
3.Аўдакея (п)	14 сак.		☼			☼		☼	☼	☼	☼	☼	☼								☼		☼									10	33.3
4.Казімір (к)	4 сак.														☼	☼	☼									☼						4	13.3
5.Саракі (п)	22/9 сак.			☼		☼		☼	☼	☼	☼	☼						☼			☼		☼		☼							11	36.7
6.Рыгор (к)	25 сак.																			☼												1	3,3
7.Аляксей (п)	30 сак.		☼	☼		☼		☼			☼		☼					☼			☼											8	26.7
8.Благавешчанне, Звеставанне	7 крас./ 25 сак.	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼		☼	☼	☼	☼	☼			☼	☼	☼	☼	☼	☼		☼	☼			24	80
9.Вербніца, Варба	"	☼	☼	☼		☼	☼		☼	☼	☼		☼				☼	☼								☼		☼				13	43.3
10.Чысты чацвер	"			☼	☼		☼	☼							☼	☼	☼	☼			☼	☼	☼	☼		☼						13	43.3
11.Чырвоная суб.	"															☼																1	3.3
12.Вялікдзень, Вялічка, Пасха	**		☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼			☼	☼	☼	☼		☼		☼	☼	☼	☼	25	83.3
13.Другі дзень	"			☼		☼												☼				☼										4	13.3
14.Трэці дзень	"			☼		☼												☼				☼										4	13
15.Праводніца (п)	"									☼	☼	☼					☼															4	13
16.Радуніца (п)	"				☼	☼				☼	☼				☼		☼	☼						☼		☼		☼				10	33,3
17.Мёрт. Радуніца	"									☼																						1	3.3
18.Юр'е, Ягор'е, Яга	6 мая / 23 красав.	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼		☼	☼	☼	☼	☼		☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	28	93.3
19.Міколін бацька	8 мая		☼																													1	3.3
20.Мікола (п)	9 мая	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼			☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼		☼		☼	☼	☼	☼	☼	☼	26	86.7
21.Барыс (п)	15 мая		☼	☼	☼	☼			☼	☼		☼					☼		☼					☼		☼		☼				12	40
22.Ушэсце	"	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼		☼	☼	☼			☼	☼	☼		☼	☼	☼	☼		☼		☼	☼			22	73.7
23. Святы дух, Сёмка	* субота																									☼			☼			2	6.7
24.Сёмуха, Тройца	*нядз.	☼	☼	☼	☼	☼		☼		☼	☼	☼		☼			☼	☼	☼		☼	☼		☼		☼		☼	☼			19	63.3
25. Дзявятнік	*чацвер	☼	☼	☼	☼					☼	☼			☼		☼	☼	☼			☼					☼						12	40
26.[illegible]	*пятніца					☼															☼	☼	☼									4	13.3
27.Іван, Ян	7л./24 ч.	☼	☼	☼	☼	☼	☼			☼	☼	☼			☼	☼	☼	☼			☼		☼			☼						16	53.3
28.Пятро, Пятрок	12 л./29 ч.	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼		☼		☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼				25	83.3
29.Паўлюк, Паўла	12 л./29 ч.			☼														☼									☼					3	10
30.Кузьма	14/1 ліп.	☼	☼	☼	☼													☼														5	16.7
31.Дзям'ян	14/1 ліп.	☼	☼	☼														☼														4	13.3
32.Малыя святкі	за Кузьм.		☼											☼						☼	☼											4	13.3
33.Дзесятнік	*Чацвер															☼	☼											☼				3	10

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

1	2	3 68	4 69	5 70	6 71	7 72	8 73	9 74	10 75	11 76	12 77	13 78	14 79	15 80	16 81	17 82	18 83	19 84	20 85	21 86	22 87	23 88	24 89	25 90	26 91	27 92	28 93	29 94	30 95	31 96	32 97	33 =	34 %
34.Дзесатуха	*Пятніца		☼	☼	☼	☼		☼		☼	☼			☼				☼					☼			☼		☼				12	40
35.Ніцілка	*Пятніца		☼			☼																										2	6.7
36.Шыпілка	*Пятніца					☼																										1	3.3
37.Ділаг (к)	8 ліпеня																						☼									1	3.3
38.Ілля, Алляш	2 жн/20 л.	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼		☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	☼	29	96.7
39.Барыс (п)	6 жніўня			☼		☼	☼			☼				☼			☼	☼			☼											8	26.7
40.Ганны. Ільёва жніўка	7 жніўня /25 ліпеня	☼		☼	☼	☼	☼			☼								☼			☼	☼				☼						10	33.3
41. Макавей (г)	14 жніўня								☼															☼								2	6.7
42.Яблычны Спас	19/6 жн.										☼							☼														2	6.7
43.Прачыстая. Успленне.	28/15 жніўня		☼	☼	☼	☼	☼			☼	☼	☼			☼	☼	☼	☼			☼	☼		☼		☼	☼	☼	☼			19	63.3
44.Спас. Спасік	29/16 жн.		☼	☼	☼	☼	☼			☼		☼			☼	☼			☼		☼		☼	☼		☼			☼			15	52.0
45.Ян Спецдзень	11 в/29 жн.					☼																										1	3.3
46.Сямён	14/1 вер.									☼																						1	3.3
47.Міхайла (п)	19 вер.			☼														☼														2	6.7
48.Другая Прачыстая	21/8 верасня				☼	☼	☼		☼	☼					☼	☼		☼			☼			☼						☼	☼	12	40
49.Узвіжанне	27/14 вер.			☼	☼	☼				☼					☼			☼	☼							☼						8	26.7
50.Іван. Іван пакроўскі	9 кастрычніка									☼																						1	3.3
51. Пакровы	14 кастр.	☼		☼	☼	☼	☼			☼	☼	☼			☼	☼	☼	☼	☼		☼		☼	☼	☼	☼		☼	☼	☼		21	70
52.Зміцер. Зміцры	8 ліст/26 к.				☼	☼	☼									☼	☼				☼		☼	☼		☼		☼				10	33.3
53.Міхайла	21/8 ліст.																							☼								1	3.3
54.Юры, Юр'я (о)	9 снежня			☼														☼														2	6.7
55.Мікола	19/6 снеж.			☼														☼														2	6.7
56.Раство, Ражаство	7 студзеня /25 снежня	☼	☼					☼		☼	☼	☼		☼							☼	☼			☼			☼				11	36.7
57. Каляды				☼														☼										☼				3	10
58.Новы год	. студз.		☼							☼												☼						☼				4	13.3
59.Васілле. Н.год	14/1 студз.	☼		☼								☼						☼			☼				☼							6	20
60. Вадохрышча	19/6 студз.	☼	☼	☼				☼		☼	☼	☼						☼			☼	☼			☼			☼				12	40
61. Іван хрысціц.	20/7 студз.																								☼							1	3.3
62.Грамніцы	15/2 лют.	☼	☼					☼		☼	☼	☼						☼			☼	☼						☼				10	33.3
63.Масленка	*									☼												☼						☼				3	10
	(Усяго)	19	27	33	23	31	19	16	14	33	22	19	8	11	16	18	21	36	9	5	29	20	16	19	11	24	6	22	11	6	5		

Такім чынам, асноўныя каляндарныя святы, што насычаны паэзіяй і абрадамі, у мінулым былі Навалеццямі, прадстаўлялі адпаведны каляндарны стыль, служылі справе аптымальнага пошуку сродкаў летазлічэння.

Месца запісу		68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97		
Барыс. г. Мінскай		☼																☼														2	
Барыс. р. Мінскай								☼														☼										2	
Вілейскі павет																				☼												1	
Барысаўскі р. Мін.														☼																		1	
Лепельскі г. Віц.			☼																		☼											2	
Лепельскі р. Віц.										☼	☼	☼																				3	
Верхнядзвінскі р.																												☼				1	
Дзісенскі г. Віцеб.					☼	☼																				☼						3	
Міёрскі р. Віцебс.							☼								☼	☼																3	
Полацкі р. Віцебс.									☼				☼																			1	
Браслаўскі р. Віц.																			☼													1	
Глыбоцкі павет																							☼									1	
Себежскі п. Віцеб.																								☼								1	
Веліжскі г. Віцеб.																									☼							1	
Сенненскі п. Маг.																											☼					1	
Бабруйскі павет																															☼	1	
		68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97		

*Не мае сталага месца ў календары, залежыць ад даты адпаведнай хрысціянскай Пасхі.
**Пэўная нядзеля ў царкоўнай пасхаліі ў перыяд з 4 красавіка па 8 мая ў праваслаўных і з 22 сакавіка па 25 красавіка ў католікаў.
҉ Хранонім, які пачынае гадавое кола.
☼ Хранонім (або агіонім) – свята ці прысвятак, якія ўпамінаецца ў песні.
П – хранонім праваслаўнага паходжання, к – каталіцкага.

Спіс літаратуры:

1. Лозка, А. Ю. Феномен каляндарных стыляў беларускага фальклору / А. Ю. Лозка // Праблемы ўсходнеславянскай этналінгвістыкі : матэрыялы I міжнар. навук. канф., Мінск, 25–26 красав. 2003 г. – Мінск : УП «Тэхнапрынт», 2003. – С. 146–152.
2. Лозка, А. Ю. Феномен Новага года ў беларускім фальклоры : манаграфія / А. Ю. Лозка. – Мінск : БДПУ, 2004. – 165 с.
3. Климишин, И. А. Календарь и хронология / И. А. Климишин. – 3-е изд. – М. : Наука, 1990. – 477 с.
4. Календарь в культуре народов мира : сб. ст. – М. : Вост. лит., 1993. – 272 с.
5. Пронштейн, А. П. Хронология : учеб. пособие / А. П. Пронштейн, В. Я. Кияшко. – М. : Высш. шк., 1981. – 191 с.
6. Горбачевский, Н.И. Археографический календарь на две тысячи лет (325—2324) по Юлианскому исчислению и на семсот сорок два года (1583–2324) по Григорианскому счислению / сост. Н. Горбачевским. – Вильна : Тип. А. С. Сыркина, 1869. – 110 с.
7. Валачобныя песні / уклад. Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 560 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ